

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Наталя Крестовська, д. ю. н.

Міжнародний гуманітарний університет, Україна

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ДИТИНИ: МОРАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Natalia Krestovska, ScD in Law

International Humanitarian University, Ukraine

HUMAN DIGNITY OF THE CHILD: LEGAL AND MORAL ASPECTS

The phenomenon of human dignity is a creation and legacy of legal culture, in other words, it is not a fact of nature. The human dignity of the child means the acceptance and affiliation of every child to the human race due to the simple fact of the birth of a child as equal, and worthy staying in the status of a person, and the one possessing rights and moral imperatives of a person. Another thing is that the human dignity of the child as a legal and moral phenomenon occurred historically only when the child was recognized by society as a bearer of human rights. Recognizing a child as a bearer of human dignity should not overshadow the fact that unlike adults, children are a vulnerable category of protected people and therefore need a special careful attitude and proper protection.

The human dignity of the child as a human right is institutionalized by international conventions, national legislation and practice of judicial protection at the national and supranational levels.

Understanding the human dignity of the child, and, therefore, the types of attacks on it, and ways to counteract these attacks, differ significantly in different legal orders. Corporal punishment, false allegations of crime, intimidation are regarded as an attack on human dignity of the European children; and for the African children, the main threats are injury due to initiation or other traditional practices, early marriages and illiteracy due to lack of access to education.

Understanding human dignity, not only as a human right, but also as a universal human property, that is inherent not only to adults but also to children, must find its embodiment in national legislation, and most importantly – in the practice of states and all institutions and persons called to take care of children (school, parents, etc.).

Keywords: human dignity, rights of the child, encroachment on the dignity of the child, child-friendly justice.

Актуальність теми. Людська гідність – одне з найскладніших для визначення понять, що має правовий та етичний вимір, при тому що цими аспектами воно повністю не вичерпується. Усталеним є розуміння людської гідності як визнання самоцінності людини. Разом з тим, і правова наука, і етика наполягають не тільки на цінності людини «для себе», але й на суспільному визнанні цінності людини, що залежить від рівня соціалізації та поведінки останньої. У зв'язку з цим нерідкими є спроби підмінити поняття цінності людини цінністю особистості (а нею, зрозуміло, є не кожна людина). І саме тут виникає проблема визнання дитини як носія людської гідності, адже особистість дитини сприймається суспільством як, скоріше, потенційна ніж актуальна властивість.

Стан наукової розробки проблеми. Аналіз категорії «людська гідність» здійснюють як правознавці, так і філософи. Серед вітчизняних дослідників перш за все слід назвати О.В. Гришук, яка формулює поняття гідності, базуючись на юридичній концепції прав людини. На її думку, людська гідність – це самоцінність та суспільна значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка

визначається існуючими суспільними відносинами, не залежить від конкретної людини і має бути рівною для всіх людей, в тому числі – дітей¹. Але, як слушно зауважують Х. Бауманн та Б. Блайх (H. Baumann, B. Bleisch), концепція людської гідності поки що стоїть за межами філософських дискусій про етику дитинства, а діти як група в основному не враховуються в поточному дискурсі про людську гідність².

Підходи до розуміння людської гідності не є однозначними, зважаючи на методологічну ситуацію у правознавстві. Зокрема, В. Богорке Монсалве та Х. Роман Агірре (Bohórquez Monsalve, Aguirre Román) констатують три рівні суперечностей у сучасному розумінні цього поняття гідності. Різність позитивістського та юснатуралістського підходів до визначення цього поняття зумовлює суперечку про те, чи є людська гідність іманентною властивістю людини, і відтак підґрунтям усіх прав людини, чи, навпаки, це юридична фікція, покликана до «виправдання» прав людини. Своєю чергою це викликає питання про рівень абстракції цього поняття – чи гідність є кінцевою метою в душі Кантової антропології чи це є певне суб'єктивне право, яке потребує власного «простору» для реалізації. І, нарешті, чи є це поняття індивідуальним або універсальним? Чи можливо говорити про відмінності в його розумінні, а відтак і захисту у межах різних культур або різних індивідуальних характеристик людини (стать, вік, походження)? Констатуючи неможливість надання остаточної відповіді на ці питання, вони стверджують вирішальну роль суду у формалізації поняття «людська гідність»³.

Вище цитовані Х. Бауманн та Б. Блайх пов'язують поняття людської гідності зі здатністю людини до активних дій та визначення перспективи свого життя, якою на їх думку, володіє й дитина, хоча прояви цієї активності у дитини є специфічними⁴. Інакше кажучи, вони, скоріше, схильні визнати людську гідність як ознаку особистості, а не людськості, не належності до людського роду, і в цьому плані ставлять дитину в один ряд з особами з неповною дієздатністю, при тому не відмовляючи їй останнім у володінні гідністю.

Те, що діти та дитинство є цінностями сучасного суспільства, не викликає жодних заперечень у всіх правознавців та суспільствознавців, і навіть у пересічних громадян. Не можна не погодитись з висновком Н.М. Опольської, що саме людська гідність дитини є однією з визначальних концепцій, що лежать в основі захисту прав дитини⁵. Але чи володіє конкретна дитина гідністю як така, як особа, яка ще не отримала суспільного визнання або оцінки своєї поведінки через свій малий вік? Чи є гідність властивістю новонародженої дитини? Чи потребує вона відтоді визнання та поваги? І, нарешті, чи є перспективи у судовому захисті людської гідності дитини, адже з суто позитивістських позицій гідність є самостійним об'єктом судового захисту поряд з честю та діловою репутацією і, тому проблема людської гідності постає тільки тоді, коли наявні зазіхання або посягання на неї.

Виклад основного матеріалу. Автор статті виходить з положення, що феномен людської гідності є витвором та надбанням правової культури, інакше кажучи, він не носить природного характеру, і, як справедливо зауважує О.В. Гришук, є постійно змінюваним суспільним явищем⁶. Утім цивілізованим людством гідність має сприйматися як моральна аксіома, як невід'ємна невідчужувана властивість кожної людини, що не залежить як від її віку та інших індивідуалізуючих ознак, так і від минулої або актуальної поведінки.

Людська гідність нерідко розглядається як виток усіх прав людини, як те, що вирізняє людину серед інших явищ оточуючого нас світу. В цьому плані зміст цього поняття є близьким до поняття «людяність», яке П.М. Рабінович визначає як біологічні, психічні, соціальні властивості людини, що відрізняють її від усіх інших живих істот⁷. Відмітне й визначення Р.О. Стефанчуком гідності

¹ Гришук, О.В. (2007). *Людська гідність у праві: філософські проблеми*. Львів: ЛДУВС, 376.

² Baumann, H., Bleisch, B. (2015). *Respecting children and children's dignity. The Nature of Children's Well-Being*. Dordrecht: Springer Netherlands, 141.

³ Bohórquez Monsalve, V., Aguirre Román, J. (2009). Tensions of human dignity: conceptualization and application to international human rights law. *Rev. int. derechos human, Vol.6, no.11*. São Paulo Dec. <<http://dx.doi.org/10.1590/S1806-64452009000200003>> (2018, квітень, 24).

⁴ Baumann, H., Bleisch, B. (2015). *Respecting children and children's dignity. The Nature of Children's Well-Being*. Dordrecht: Springer Netherlands, 153-154.

⁵ Опольська, Н.М. (2011). Право дитини на людську гідність. *Підприємництво, господарство і право*, 5, 12.

⁶ Гришук, О.В. (2007). *Людська гідність у праві: філософські проблеми*. Львів: ЛДУВС, 374.

⁷ Рабінович, П.М. (2011). Людяність як об'єкт правового захисту (до 65-річчя завершення Нюрнберзького процесу). *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 10, 52.

людини як особистого немайнового блага, яке полягає у визнанні цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної істоти¹. Ця властивість визнається саме за людиною, а не за особистістю, і в цьому плані дитина, навіть новонароджена, є носієм людської гідності просто за фактом перебування у статусі людини. Тому важко погодитись з Н.М. Опольською, яка пропонує все-таки поєднати поняття гідності людини та гідності особистості у такому визначенні людської гідності дитини: «поєднання вроджених людських якостей дитини як біосоціальної істоти, що притаманні кожній людині від народження, та особистих якостей дитини, які формуються у процесі розвитку»². Тоді залишається «за кадром» з'ясування, які саме особисті якості дитини і на якій стадії її розвитку надають їй властивість носія людської гідності. І чи не стане недостатній розвиток особистих якостей дитини приводом для відмови їй у повазі до її гідності?

На нашу думку, виходячи з загального розуміння людської гідності та зі змісту міжнародно-правових та національних правових актів людська гідність має визнаватися властивістю кожної дитини. Людська гідність дитини з правової точки зору означає прийняття та належність кожної дитини до роду людського за простим фактом народження як рівної, достойної перебування у статусі людини і такої, що володіє правами та моральними імперативами людини. Інша річ, що людська гідність дитини як правовий та моральний феномен історично виникає лише тоді, коли дитина визнається суспільством як носій прав людини. Визнання дитини носієм людської гідності не повинно затьмарювати той факт, що на відміну від дорослих, діти є уразливою категорією захищених правом осіб і тому потребують особливого турботливого ставлення й підвищеного захисту³.

Людська гідність в суто позитивно-правовому плані має розглядатись як суб'єктивне право і саме в такому сенсі відображена у нормативних джерелах національного та міжнародного права. Позитивація людської гідності дитини, як правило, здійснюється через заборону посягання на гідність дитини. Так, конституція дитячих прав – Конвенція про права дитини⁴ – згадує про людську гідність дитини в контексті захисту дитини від незаконних посягань на її права (ст. 16, 23, 28, 37, 39, 40). По-перше, жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність (ст. 16). По-друге, наголошується на забезпеченні гідності усіх без винятку дітей, в тому числі – дітей з вадами розвитку (ст. 23). По-третє, шкільна дисципліна має бути забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини (ст. 28). По-четверте, ст. 37 та ст. 40, присвячені відправі правосуддя щодо неповнолітніх, забороняє катування та іншим жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поведження чи покарання, довічне ув'язнення та смертну кару, ув'язуючи гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини та повагу до гідності її особи з особливим потребами дитини. Держава має визнати право кожної дитини-правопорушника на таке поведження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві. Ст. 39 покладає позитивний обов'язок на державу щодо сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження, покарання чи збройних конфліктів.

Отже, повага до людської гідності дитини червоною ниткою проходить через усю Конвенцію про права дитини, причому особлива увага приділена забезпеченню цього права дитини у контакті з законом, в тому числі – дитини у конфлікті з законом. На це зроблено акцент і в «Зауваженнях загального порядку» № 10 від 27 квітня 2007 року Комітету з прав дитини (п. 13)⁵. «Керівні

¹ Стефанчук, Р.О. (2007). *Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту)*: монографія. Київ: КНТ, 406.

² Опольська, Н.М. (2011). Право дитини на людську гідність. *Підприємництво, господарство і право*, 5, 13.

³ Bohórquez Monsalve, V., Aguirre Román, J. (2009). Tensions of human dignity: conceptualization and application to international human rights law. *Rev. int. derechos human*, Vol.6, no.11. São Paulo Dec. <<http://dx.doi.org/10.1590/S1806-64452009000200003>> (2018, квітень, 24).

⁴ Конвенція про права дитини: Ухвалена ГА ООН від 20 листопада 1989 р. Набула чинності для України 27 вересня 1991 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021> (2018, червень, 15).

⁵ Права дітей в рамках отправления правосудия в отношении несовершеннолетних: Замечание общего порядка № 10 25 апреля 2007 г.: (2007) CRC/C/GC/10. <https://www.unicef.org/ceecis/CRC.C.GC.10_ru.pdf> (2018, квітень, 03).

принципи щодо юстиції, дружньої до дитини», затверджені Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р., сутність принципу поваги до гідності дитини визначають таким чином: з дітьми в системі юстиції мають поводитися з турботою, співчуттям, чесно та з повагою впродовж будь-якої процедури або справи, зі спеціальною увагою до їх особистої ситуації, благополуччя та специфічних потреб та з повагою до їхньої фізичної та психічної цілісності (п. С-1)¹. Належне поводження має надаватися дітям незалежно від причини, через яку вони увійшли в контакт з юридичними та неюридичними процедурами або іншим втручанням та безвідносно їхнього правового статусу та дієздатності у будь-якій процедурі або справі.

Визнання специфіки захисту гідності дитини простежується у «Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини», за якою думка неповнолітньої особи враховується як визначальний чинник, важливість якого збільшується пропорційно віку та ступеню зрілості цієї особи, а у разі нездатності дитини давати свою згоду на втручання, таке втручання може здійснюватися тільки із дозволу її представника або органу влади, або особи, або закладу, визначеного законом (частина 2 статті 6)².

Гідність дитини, як і будь-якої людини, захищено статтею 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод³ (далі – ЄКПЛ). Низка рішень Європейського суду з прав людини містить розуміння гідності дитини та відповідного обов'язку як держави, так і приватних суб'єктів поважати цю людську властивість дитини. Зокрема, це означає:

- заборону катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження або покарання з боку держави. Так, у справах «Stoica v. Romania» (2008), «Sığırhun Öner v. Turkey» (2010), «Darraj v. France» (2010) встановлено порушення статті 3 ЄКПЛ офіцерами поліції, а саме – побиття та принижуюче поводження з неповнолітніми затриманими⁴. У справі «S.F. and others v. Bulgaria» (2016) суд встановив, що принижуючим гідність дітей незаконних мігрантів у віці 16, 11 та півтора року є поміщення та тримання їх під вартою у вологій камері з антисанітарними умовами, а також позбавлення їх харчування та напоями протягом перших 24 годин їх перебування під вартою. Навіть дитячу пляшку та молоко найменшої дитини було вилучено після їх прибуття до установи і їх віддали матері лише через 19 годин⁵;

- заборону тілесних покарань дитини як дисциплінарного методу. Ключовою тут стала справа «Tyger v. the United Kingdom» (1978). Суд визначив, що покарання учня різками не завдало йому тілесних ушкоджень, але стало посяганням на його людську гідність. Утім, ще двічі ЄСПЛ звертав увагу Великої Британії на неприпустимість існування у законодавстві тілесних покарань для школярів (справи «Campbell-Cosans v. the United Kingdom» (1983), «Costello-Roberts v. the United Kingdom» (1993). Тілесні покарання у державних школах Великої Британії було скасовано 1987 року, у приватних школах Англії та Уельсу – 1999 року, у Шотландії – 2000 року, в Північній Ірландії – лише 2003 року⁶.

- заборону погроз та залякування в якості психологічного дисциплінарного впливу. Тут варто відмітити рішення у справі «V.K. v. Russia» (2017), яким визнано порушення статті 3 ЄКПЛ щодо чотирирічної дитини з боку вихователів дитячого садку. Останні закривали дитину у темній кімнаті в якості покарання та погрожували, що там її з'їдять щури (події відбувались 2005 р. у м.Санкт-

¹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: Прийняті КМРС 17 листопада 2010 року. *Офіційний сайт Ради Європи*. <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804c2188>> (2018, квітень, 03).

² Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину, Ов'єдо, 4 квітня 1997 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_334> (2018, квітень, 03).

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004> (2018, квітень, 03).

⁴ ECHR Cases Concerning Children Rights. <<https://ru.scribd.com/document/358099248/ECHR-Cases-Concerning-Children-Rights>> (2018, квітень, 03).

⁵ Case of S.F. and others v. Bulgaria (Application no. 8138/16) Judgment. Strasbourg, 7 December 2017. <<http://statewatch.org/news/2017/dec/bg-echr-sf-others-judgment-12-17.pdf>> (2018, квітень, 03)

⁶ Михайличенко, Ю.В. (2012). О влиянии некоторых решений Европейского суда по правам человека на британское законодательство в области защиты прав детей. *Политика, государство и право*, 10. <<http://politika.snauka.ru/2012/10/514>> (2018, квітень, 03).

Петербургу). Суд визнав, що держава несе пряму відповідальність за нелюдське та принижуюче гідність поводження з дитиною¹. Тут важливим є визнання дуже маленької дитини носієм гідності та визнання неприпустимості приниження її гідності;

• заборону тілесних покарань дитини як методу домашнього виховання. 1998 року ЄСПЛ виніс принципово нове рішення у справі «A. v. the United Kingdom» щодо тілесного покарання дитини у сім'ї. Вітчима, який вдарив дитину палкою, було виправдано національним судом з огляду на те, що англійське право допускало застосування «розумного покарання». ЄСПЛ визнав, що діти та інші вразливі особи мають право на особливий захист, який має виражатися у формі ефективного попередження насильства та жорстокого поводження².

Натомість набагато менше приділено уваги цій основоположній властивості у національному законодавстві. Так, Закон України «Про охорону дитинства» згадує про гідність дитини тільки при визначенні поняття «дитина, яка потребує додаткового захисту» (ст. 1) та в контексті обов'язків батьків (ст. 12). Закон України «Про освіту» захищає право учня на свободу від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних, інших працівників, які порушують права або принижують їх честь і гідність (ст. 51). В цьому плані законодавство слідує розумінню гідності крізь призму конституційної заборони поганого поводження з людиною, між, як слушно зауважує Е.В. Шишкіна, людська гідність є більш широким за своїм змістом правовим феноменом, вона є висхідним положенням для норм, що гарантують природні права людини³.

Чи існує національна судова практика щодо захисту людської гідності дитини? Існує, хоча й не дуже поширена. Як приклад можна навести рішення Маловисківського районного суду Кіровоградської області від 11 квітня 2008 р. Школярка була прилюдно звинувачена батьками іншої школярки у крадіжці мобільного телефону, чого насправді не було. Суд зобов'язав публічно спростувати поширену інформацію, вибачитися перед дівчинкою та сплатити моральну шкоду⁴. Деражнянський районний суд Хмельницької області 18 вересня 2012 р. виніс рішення щодо захисту честі на гідності дитини, яку насварила з нецензурною лайкою сусідка⁵. Ініціаторами захисту честі та гідності дитини, зрозуміло, були батьки.

Утім, очевидно, що правовий механізм захисту людської гідності дитини, тим більше судовий захист, не є унікальним. Набагато більше сподівань, як уявляється, варто покласти на правопросвітницьку роботу, що є до того ж одним із зобов'язань України щодо виконання Конвенції про права дитини.

Людська гідність дитини визнається об'єктом захисту і в інших, поза Європою, правових системах. У міжамериканській системі захисту прав людини положення щодо прав дитини, як уважається, є фрагментарними. Так, Американська Конвенція про захист прав людини лише в загальній формі проголошує, що кожна неповнолітня дитина має право на заходи захисту, необхідні з урахуванням її статусу неповнолітнього, з боку її сім'ї, суспільства і держави (ст. 19)⁶. Тому інститут захисту прав дитини, й зокрема, захисту гідності дитини розвивається по перевазі завдяки судовій практиці Міжамериканського суду з прав людини (далі – МСПЛ)⁷. В уже цитованій праці В. Богорке Монсалве та Х. Роман Агірре наведено приклад рішення МСПЛ у справі «Street Children» (Villagran Morales et al) vs. Guatemala» (1999). Під час судового розгляду було виявлено, що неповнолітніх жертв були поміщено до багажника автомобіля. МСПЛ зауважив, що навіть

¹ *Case of V.K. v. Russia* (Application no. 68059/13) March 2017 // Case-law of the European Court of Human Rights : Information Note 205. 2017, March. <https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2017_03_205_ENG.pdf> (2018, квітень, 03).

² Шевченко-Бітенська, О.В. (2015). *Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства*: дис. канд. юрид. наук: 12.0011. Одеса, 73.

³ Шишкіна, Е.В. (2014). Людська гідність у контексті конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*, 1, 108.

⁴ *Рішення у справі № 2-156/2008 2008* (Маловисківський районний суд Кіровоградської області). <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1843816>> (2018, червень, 13).

⁵ *Рішення у справі № 2/2205/440/12 2012* (Деражнянський районний суд Хмельницької області). <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27686663>> (2018, червень, 13).

⁶ Американская конвенция о правах человека. Университет Миннесоты. *Библиотека по правам человека*. <<http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html>> (2018, квітень, 03).

⁷ Кабанов, В.Л. (2015). Категории прав детей в трактовке Межамериканского суда по правам человека. *Вопросы экономики и права*, 7, 17.

за відсутності жорстокого поводження таку дію має бути однозначно визнано посяганням на людську гідність¹. На думку МСПЛ, зміст поняття «гідність» не однаковий для кожного, і якщо її носії належать до вразливої групи (крім дітей, це, як мінімум, жінки та корінні народи), держава зобов'язана дати посилений захист їх людській гідності.

Африканська Хартія прав та задач благополуччя дитини (далі Африканська Хартія) поняття людської гідності дитини пов'язує не тільки з заборонаю тортур у сфері юстиції (ст. 17) та тілесних покарань в якості батьківського та шкільного дисциплінарного впливу (ст. 20). Специфічні для африканського регіону світу грані поваги до людської гідності дитини – це обов'язок держави викоринити принизливі для дітей соціальні звичаї та культурні практики, такі як недопущення дітей, особливо дівчат, до отримання освіти, ранні шлюби, калічницькі обряди ініціації тощо (ст. 20, 21)². Дослідники системи захисту прав дитини в африканському регіоні звертають увагу на те, що заборона тілесних покарань у школі та у сім'ї, рівно як і ранніх шлюбів для дівчат та обрядів ініціації, суперечить африканським традиціям виховання дітей, у зв'язку з чим Африканська Хартія акцентує особливу увагу держави до провадження у життя цих заборон. Традиційні соціальні та культурні практики є не тільки шкідливими для здоров'я дітей, але й посягають на гідність дитини³.

Висновки. Отже, людську гідність дитини як її суб'єктивне право інституціоналізовано шляхом нормативного закріплення міжнародними конвенціями, національним законодавством та практикою судового захисту на національному та наддержавному рівні.

Утім розуміння людської гідності дитини, а відтак, види посягання на неї та способи протидії цим посяганням, суттєво різняться у різних правових порядках. Якщо для європейської дитини посяганням на гідність є тілесні покарання, неправдиве звинувачення у вчиненні злочину, залякування, то для гідності африканської дитини основними загрозами є каліцтво внаслідок ініціації або інших традиційних практик, ранні шлюби та неписьменність внаслідок недопуску до отримання освіти.

Розуміння людської гідності не лише як суб'єктивного права, але й як морально зумовленої загальнолюдської властивості, що притаманна не тільки дорослим, але й дитині має, на нашу думку, знайти своє втілення і в національних законодавствах, і найголовніше – у практиці як держави, такі і усіх інституцій та осіб, покликаних опікуватися дітьми (школа, батьки тощо).

References:

1. African Charter on the rights and welfare of the child. <http://www.achpr.org/files/instruments/child/achpr_instr_charterchild_eng.pdf> (2018, March, 04) [in English].
2. Amerikanskaya konventsiya o pravakh cheloveka. Universitet Minnesoty. *Biblioteka po pravam cheloveka* [American Convention on human rights]. <<http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html>> (2018, April, 03). [in Russian].
3. Baumann, H., Bleisch, B. (2015). Respecting children and children's dignity. *The Nature of Children's Well-Being*. Dordrecht: Springer Netherlands. [in English].
4. Bohórquez Monsalve, V., Aguirre Román, J. (2009). Tensions of human dignity: conceptualization and application to international human rights law. *Rev. int. direitos human. Vol.6 no.11* São Paulo Dec. <<http://dx.doi.org/10.1590/S1806-64452009000200003>> (2018, April, 24) [in English].
5. *Case of S.F. and others v. Bulgaria* (Application no. 8138/16) Judgment. Strasbourg, 7 December 2017. <<http://statewatch.org/news/2017/dec/bg-echr-sf-others-judgment-12-17.pdf>> (2018, April, 24) [in English].
6. *Case of V.K. v. Russia* (Application no. 68059/13) March 2017 // Case-law of the European Court of Human Rights: Information Note 205. 2017, March. <https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2017_03_205_ENG.pdf> (2018 April, 03) [in English].

¹ Bohórquez Monsalve, V., Aguirre Román, J. (2009). Tensions of human dignity: conceptualization and application to international human rights law. *Rev. int. direitos human, Vol.6, no.11*. São Paulo Dec. <<http://dx.doi.org/10.1590/S1806-64452009000200003>> (2018, квітень, 24).

² African Charter on the rights and welfare of the child. <http://www.achpr.org/files/instruments/child/achpr_instr_charterchild_eng.pdf> (2018, June, 13).

³ Osifunke, Ekundayo (2015). Does the African Charter on the Rights and Welfare of the Child (ACRWC) only Underlines and Repeats the Convention on the Rights of the Child (CRC)'s Provisions?: Examining the Similarities and the Differences between the ACRWC and the CRC. *International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 5, No. 7(1)*. 143-158. <http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_5_No_7_1_July_2015/17.pdf> P. 150-153> (2018, квітень, 03).

7. Duchak, B.L. (2017). Lyudska hidnist u pravi [Human dignity in the law]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky* [Scientific and NaUKMA. Law Sciences], vol. 200. [in Ukrainian].
8. ECHR Cases Concerning Children Rights. <<https://ru.scribd.com/document/358099248/ECHR-Cases-Concerning-Children-Rights>> (2018, March, 04) [in English].
9. Hryshchuk, O.V. (2007). *Lyudska hidnist u pravi: filosofskyy aspekt* [Human dignity in the law: philosophical aspect]. Lviv: LDUVS. [in Ukrainian].
10. Kabanov, V.L. (2015). Kategorii prav detey v traktovke Mezhamerikanskogo suda po pravam cheloveka [Categories of childrens' rights in the interpretation of InterAmerican Court of human rights]. *Voprosy ekonomiki i prava* [Questions of economics and law], no. 7. [in Russian].
11. *Kerivni pryntsyipy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosuddya, druzhnoho do ditey 2010* [Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice]. <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804c2188>> (2017, October, 03) [in Ukrainian].
12. *Konventsyya pro prava dytyny: Ukhvalena HA OON vid 20 lystopada 1989 r.* [Convention on the rights of the child]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021> (2018, June, 15) [in Ukrainian].
13. *Konventsyya pro zakhyst prav i hidnosti lyudyny shchodo zastosuvannya biolohiyi ta medytsyny: Konventsyya pro prava lyudyny ta biomedytsynu, Ovyedo, 4 kvitnya 1997 roku* [Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_334> (2018, April, 03) [in Ukrainian].
14. *Konventsyya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: Ratyfikovana Zakonom № 475/97-VR vid 17 lypnya 1997 r. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004> (2018, April, 03) [in Ukrainian].
15. Mikhaylichenko, Yu.V. (2012). O vliyanii nekotorykh resheniy Yevropeyskogo suda po pravam cheloveka na britanskoye zakonodatel'stvo v oblasti zashchity prav detey [On the impact of some decisions of the European Court of human rights on British juvenile legislation]. *Politika, gosudarstvo i pravo* [Politics, state and law], no. 10. <<http://politika.snauka.ru/2012/10/514>> (2018, April, 03) [in Russian].
16. Opolska, N.M. (2011). Pravo dytyny na lyudsku hidnist [Right of the child to the human dignity]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo* [Enterprise, economy and law], no. 5. [in Ukrainian].
17. Osifunke Ekundayo (2015). Does the African Charter on the Rights and Welfare of the Child (ACRWC) only Underlines and Repeats the Convention on the Rights of the Child (CRC)'s Provisions?: Examining the Similarities and the Differences between the ACRWC and the CRC. *International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 5, No. 7(1)*, 143-158. <http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_5_No_7_1_July_2015/17.pdf> (2018, April, 04) [in English].
18. *Prava detey v ramkakh otpravleniya pravosudiya v otnoshenii nesovershennoletnikh: Zamechaniye obshchego poriyadka № 10 25 aprelya 2007 g.* [General comment No. 10 (2007): Children's Rights in Juvenile Justice] (2007) CRC/C/GC/10. <https://www.unicef.org/ceecis/CRC.C.GC.10_ru.pdf> (2017, October, 03) [in Russian].
19. Rabinovych, P.M. (2011). Lyudyanyist yak obyeckt pravovoho zakhystu (do 65-richchya zavershennya Nyurnberzkoho protsesu) [Humanness as object of legal protection (to 65 anniversary of Nuremberg process)]. *Byuleten Ministerstva yustytisyi Ukrayiny* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], no. 10. [in Ukrainian].
20. *Rishennya u spravi № 2/2205/440/12 2012* (Derazhnyanskyyy rayonnyy sud Khmelnytskoyi oblasti) [Decision on the case № 2/2205/440/12; Derazhnyansky district court of Khmelnytsky region]. <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27686663>> (2018, June, 13) [in Ukrainian].
21. *Rishennya u spravi № 2-156/2008 2008* (Malovyskivskyyy rayonnyy sud Kirovohradskoyi oblasti) [Maloviska district court of Kirovohrad region]. <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1843816>> (2018, June, 13) [in Ukrainian].
22. Shevchenko-Bitenska, O.V. (2015). *Pravovi mekhanizmy Rady Yevropy u sferi zakhystu ditey vid nasylstva* [The Council of Europe legal mechanisms in the sphere of protection of children from violence]: dys. kand. yuryd. nauk: spets. 12.0011. Odesa. [in Ukrainian].
- Shyshkina, E.V. (2014). Lyudska hidnist u konteksti konstytutsiyynoho sudochynstva [Human dignity in the context of constitutional litigation]. *Visnyk Konstytutsiyynoho Sudu Ukrayiny* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], no. 1. [in Ukrainian].
23. Stefanchuk, R.O. (2007). *Osobysti nemaynovi prava fizychnykh osib (ponyattya, zmist, systema, osoblyvosti zdiysnennya ta zakhystu)*: monohrafiya [Civil non-property rights of natural persons: notion, content, system, peculiarities of implementation and protection]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].